

DEFICYT KAPITAŁU SPOŁECZNEGO ZWIASTUNEM NADCHODZĄCYCH KŁOPOTÓW

Beata Będzik

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Streszczenie. W dobie integracji i globalizacji rośnie znaczenie tzw. miękkich czynników dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Wśród nich na pierwszy plan wysuwa się kapitał społeczny. W artykule wskazano na braki w podstawowych komponentach kapitału społecznego w Polsce, które utrudniają jego budowanie i pomnażanie. Kapitał społeczny nie jest generowany przez indywidualne działanie na własną korzyść, ale w drodze współdziałania różnych jednostek dla osiągnięcia wspólnych celów. W obliczu wyczerpywania się tanich zasobów i łatwych możliwości osiągania wzrostu gospodarczego rozwój społeczno-gospodarczy nie będzie możliwy bez zacieśniania więzi i zaufania członków społeczeństwa. Niestety badania pokazują, że słabnie jakość i „struktura” polskiego społeczeństwa, a bez odpowiednio wzmocnionego kapitału społecznego rozwój społeczno-gospodarczy w długim okresie nie będzie możliwy, a w najlepszym razie będzie znacznie utrudniony.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, zaufanie, trzeci sektor, ekonomia społeczna, podmioty ekonomii społecznej, indeks społeczeństwa obywatelskiego

WSTĘP

Kapitał społeczny jest szeroko dyskutowany w literaturze naukowej zarówno socjologicznej, jak i coraz częściej także ekonomicznej. Jego dobroczynnego wpływu na rozwój społeczności lokalnej, a w konsekwencji także całego społeczeństwa, już chyba dzisiaj nikt nie kwestionuje. Wydaje się jednak, że brakuje jakichkolwiek działań zachęcających do jego pomnażania. Kapitał społeczny jest determinantą rozwoju trudno mierzalną i, co ważniejsze z punktu widzenia powiększania dobrobytu, trudno pomnażalną. Mimo wielu podobieństw do kapitału ludzkiego, jakim jest chociażby czas niezbędny do zbudowania kapitału społecznego, który w obu przypadkach wymaga długiego okresu, istnieją także ważne różnice. W przypadku kapitału społecznego wprawdzie trudno się go formuje i pomnaża, ale bardzo szybko można zaprzepaścić, co odróżnia go od kapitału ludzkiego.

Adres do korespondencji – Corresponding author: Beata Będzik, Katedra Ekonomii, Wydział Ekonomiczny, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny, ul. Żołnierska 47, 71-210 Szczecin, e-mail: beata.bedzik@zut.edu.pl

Niuanse definicyjne powodują zacieranie różnic między poszczególnymi podmiotami czy też grupami podmiotów tworzących trzeci sektor i stosowanie zamiennie pojęć organizacje nonprofit, organizacje pozarządowe czy gospodarka społeczna. Powyższe kategorie, choć nierozzerwalne, nie są jednak tożsame. Sektor trzeci jest pojęciem szerszym, wpisanym między sektor prywatny i publiczny, którego fundamentem są organizacje nonprofit, a dopełnieniem ekonomia społeczna oraz społeczeństwo obywatelskie. Autor zdaje sobie sprawę z, wprawdzie subtelnych, ale jednak istniejących, różnic w poszczególnych kategoriach, jednak z uwagi na dość częste ich przenikanie się w literaturze w niniejszym artykule będą rozumiane jako pojęcia tożsame¹. Dane przywoływane w opracowaniu pochodzą między innymi z badań prowadzonych przez CBOS, a jak można sądzić z raportu² ukazującego wyniki tych badań, autorzy również używają powyższych kategorii jako tożsamy, w związku z czym niemożliwa byłaby dezagregacja przedstawionych danych.

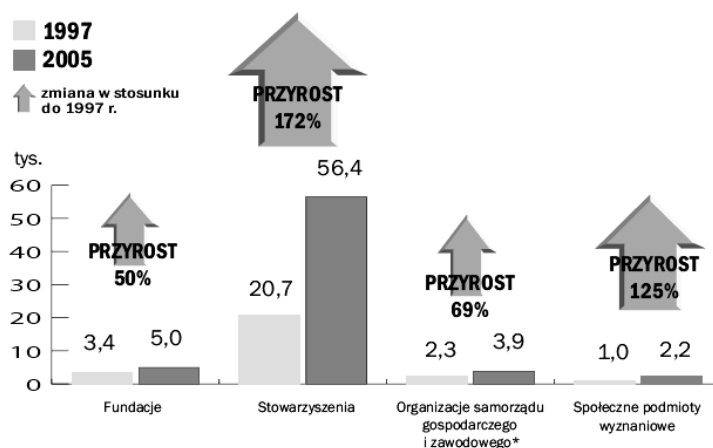
POZIOM (BRAKI) KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W POLSCE

Nieodłącznym elementem społeczeństwa obywatelskiego jest dobrowolne współdziałanie na rzecz poprawy dobrobytu, osiągania wspólnych celów, w drodze zrzeszania się społeczności. Liczba podmiotów sektora nonprofit w ciągu ostatnich lat wprawdzie wzrosła (rys. 1), co powinno cieszyć, gdyż to one są pożywką dla kapitału społecznego, jednak sama przynależność do organizacji nie wystarczy, a na tym niestety bardzo często w polskim społeczeństwie przynależność się zaczyna i kończy. Opłacanie składek członkowskich jest oczywiście ważne, ale dla budowy kapitału społecznego kluczowe staje się rozwijanie jego komponentów tj. więzi, współpracy i zaufania, a te, zwłaszcza jeśli chodzi o ostatni element, niestety nie ulegają poprawie, co widać w badaniach prowadzonych przez CBOS.

Wyniki badań zamieszczone w *Diagnozie Społecznej 2009* pokazują wzrost udziału osób generalnie ufających innym ludziom o blisko 2 punkty procentowe, przy jednoczesnym spadku zaufania do niektórych instytucji, zwłaszcza finansowych, co wynika zapewne z powszechnie nagłaśnianego kryzysu, którego źródła upatruje się właśnie w instytucjach finansowych. Poprawił się także udział w pracach na rzecz społeczności lokalnej z 14,2 do 15,6%. Oczywiście każda poprawa jest pożądana, jednak biorąc pod uwagę te same wartości odniesione do pozostałych krajów poddanych analizie wzrost jest zbyt niski, żeby nie powiedzieć niezauważalny, przy niemal pięciokrotnie wyższych wartościach w Danii czy Norwegii (rys. 2). Jednocześnie inne wskaźniki kapitału społecznego albo nie uległy zmianie (stosunek do demokracji), albo wręcz spadły (przynależność do organizacji dobrowolnych) [*Diagnoza... 2009*].

¹ Zainteresowanym niuansami definicyjnymi i klasyfikacyjnymi polecam: W. Okrasa, *Sektor trzeci jako przedmiot badań statystyki publicznej: Wybrane problemy*. Dostępny na stronie GUS http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/POZ_Sektor_trzeci_jako_przedmiot_badan_statystyki_publicznej.pdf (09.11.2009)

² O zamiennym stosowaniu wspomnianych kategorii świadczy chociażby zdanie „(...) nieodpłatna działalność na rzecz wspólnoty jest bowiem konieczną podstawą rozwoju organizacji pozarządowych (non profit – pożytku społecznego, zwanych NGO-sami (...)) czyli właśnie trzeciego sektora (...). J. Czapiński i T. Panek (red.), *Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, s. 264.

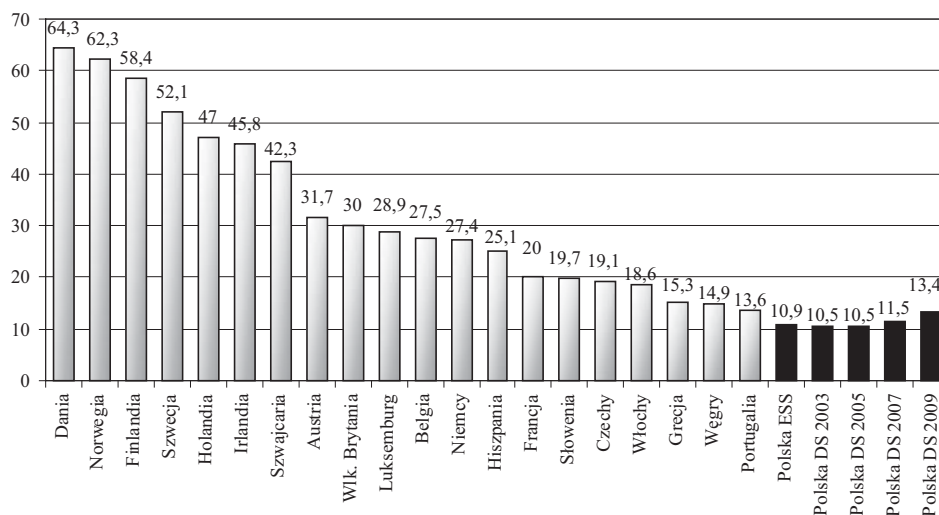
* razem z organizacjami pracodawców.

Rys. 1. Liczba działających organizacji non profit w latach 1997 i 2005 (tys.)

Fig. 1. Number of non-profit institutions in 1997 and 2005 (thous.)

Źródło: Sektor... 2009, s. 4.

Source: Sektor... 2009, p. 4.

Rys. 2. Odsetek osób w wieku 18 i więcej lat ufających innym ludziom

Fig. 2. The percentage of persons aged 18 or more trusting others

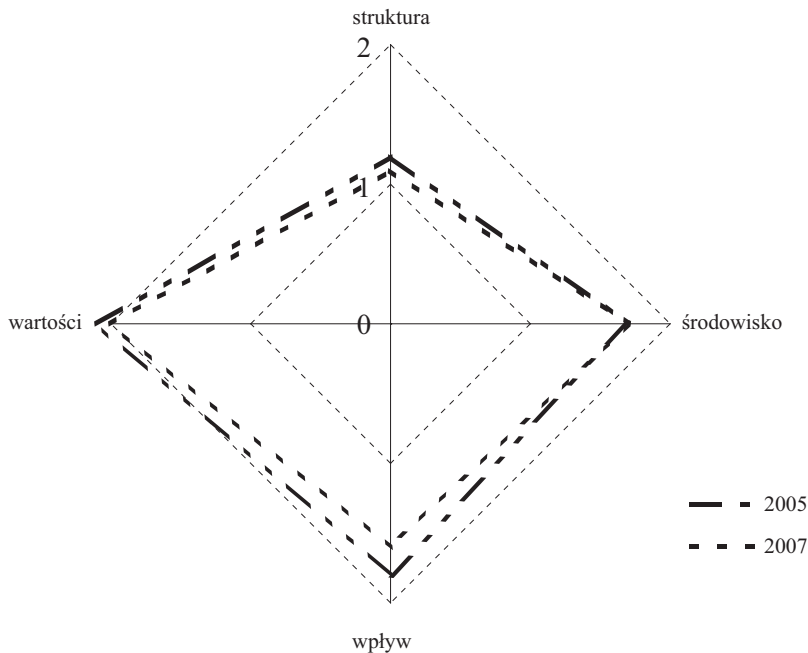
Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Diagnoza... 2007, Diagnoza... 2009]³.

Source: Author's elaboration based on [Diagnoza... 2007, Diagnoza... 2009].

³ Dla wszystkich krajów, włącznie z Polską ESS – European Social Survey 2004 (odsetek odpowiedzi 7–10 na skali: 0 – „ostrożności nigdy za wiele”, 10 – „większości ludzi można ufać”), dla Polski DS – Diagnoza Społeczna z lat 2003–2007 (odsetek odpowiedzi „większości ludzi można ufać” na skali: większość ludzi można ufać, ostrożności nigdy za wiele, trudno powiedzieć); średnia dla wszystkich krajów w ESS – 32%.

Powyższe zmiany, mimo że potrzebne, to jednak są zbyt małe, aby można było uniknąć negatywnych konsekwencji wynikających z deficytu kapitału społecznego.

Równie niepokojące są wyniki badań prowadzonych w ramach projektu Indeks Społeczeństwa Obywatelskiego (ISO). Na potrzeby zbudowania ISO przyjęto rozumienie społeczeństwa obywatelskiego jako „przestrzeni na zewnątrz rodziny, władzy państwowej czy obszaru regulowanego mechanizmami rynkowymi, w której ludzie dobrowolnie zrzeszają się, aby działać na rzecz wspólnego dobra” [Indeks Społeczeństwa... 2008]. Na tę przestrzeń składają się głównie organizacje społeczne tworzące tzw. trzeci sektor, zatem to ich wyniki w dużej mierze rzutują na ostateczne wnioski. Na charakterystykę i ocenę kondycji społeczeństwa obywatelskiego składają się 72 wskaźniki zgrupowane w czterech głównych obszarach, przedstawionych graficznie w postaci tzw. diamentu społeczeństwa obywatelskiego⁴. Powierzchnia tak wyznaczonego diamentu wskazuje stan społeczeństwa obywatelskiego, przy czym jej wzrost oznacza poprawę jego kondycji. Niestety, jak pokazuje rysunek 3, siła społeczeństwa obywatelskiego maleje, choć sformułowanie „siła”

Rys. 3. Indeks społeczeństwa obywatelskiego w latach 2005 i 2007
Fig. 3. Civil Society Index in 2005 and 2007

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Indeks... 2006, Indeks... 2008].
Source: Author's estimation based on [Indeks... 2006, Indeks... 2008].

⁴ Jest to „diagram rozpięty na czterech osiach (każdy wymiar jest skalowany). Osiami-wymiarami są: – struktura – obejmuje »objętość« i »głębokość« społeczeństwa obywatelskiego przejawiające się m.in. w stopniu jego reprezentatywności i zakorzenienia w społeczeństwie, poziomie zinstytucjonalizowanej i pozainstytucjonalnej aktywności społecznej, intensywności relacji pomiędzy aktorami należącymi do sektora obywatelskiego, a także w zasobności sektora;

chyba nie jest właściwe, bo społeczeństwo obywatelskie w Polsce nie dysponuje siłą, raczej jest to stan „bezwładu” czy też, żeby nie brzmiało tak dramatycznie, znikomą energią, która – jak wskazują badania ISO – jeszcze słabnie. W porównaniu z rokiem 2005, dwa lata później niezmienny pozostał jedynie obszar środowiska, pozostałe trzy wymiary analizy uległy nawet pogorszeniu. Oznacza to, że słabnie jakość i „struktura” polskiego społeczeństwa. Słabnie skuteczność podejmowanych działań, po wielu latach socjalizmu społeczeństwo wciąż nie potrafi odbudować w pełni zaufania do instytucji i do siebie nawzajem.

ROLA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Wiele badań wskazuje, że środkiem do przewyższania barier w rozwoju mogą być podmioty ekonomii społecznej ukierunkowane na osiągnięcie celów społecznych i aktywizujące lokalne społeczności. Z badań Swianiewicza [2005] wynika, że „względny sukces”, czyli radzenie sobie w niekorzystnych warunkach lepiej od pozostałych uczestników, jest w dużej mierze efektem czynników miękkich, tj. „obecność lidera, wizji, odpowiedni poziom optymizmu i aktywności tak liderów, jak i całej społeczności lokalnej”. Ogromne różnice w wykorzystaniu instrumentów wspierających rozwój lokalny nie wynikają z poziomu zasobów materialnych, jakimi dysponują poszczególne gminy, ale, jak pisze Kłodziński [2003], z zaangażowania ludzi, gdyż to oni są główną determinantą sukcesu, ich przedsiębiorczość, zdolność do samoorganizowania się i współdziałania. Pierwszym krokiem na drodze przeciwdziałania negatywnym skutkom wynikającym z braku kapitału społecznego jest uświadomienie sobie jego roli w rozwoju społeczno-gospodarczym, a także ogromnych jego deficytów w Polsce. Drugim natomiast wykorzystanie możliwości jego kreowania, wśród których można wymienić programy staży, wymian, wolontariatu itp., inwestycje w kapitał ludzki, kreowanie liderów środowisk lokalnych, promowanie rozwoju trzeciego sektora itp. [Będzik 2008]. Mała aktywność i brak przedsiębiorczości hamują szanse wyjścia z kręgu biedy, a niski poziom kapitału społecznego jeszcze tę biedę może pogłębić, gdyż jest on uwarunkowany skłonnością jednostek do działania w zbiorowości, zdolnością do generowania nowych powiązań, kontaktów i sieci [Będzik 2008a]. W dobie globalnej mobilności kapitału, a zatem konieczności konkurencji o inwestycje z zewnątrz, niezbędne jest dysponowanie czynnikami pozwalającymi wygrać walkę o inwestorów zewnętrznych, a takim czynnikiem jest kapitał społeczny. Jego brak z pewnością będzie silnie odczuwany przez społeczności ubogie w pozostałe

-
- środowisko działań – wymiar ten opisuje to, jak warunki funkcjonowania (społeczne, polityczne, prawne, kulturowe) wpływają na społeczeństwo obywatelskie, jaka jest relacja między sektorem obywatelskim a innymi sektorami – rządowym i prywatnym;
 - wartości – wymiar ten uwzględnia wartości i interesy reprezentowane w sektorze; ocenia się tu na ile sektor sprzyja, promuje, chroni wartości i normy demokratyczne;
 - wpływ (efekty działań) – wymiar ten opisuje faktyczny wpływ sektora obywatelskiego na funkcjonowanie całego społeczeństwa, w tym stopień jego uczestnictwa w rozwiązywaniu istotnych problemów społecznych”. Indeks Społeczeństwa Obywatelskiego 2007. Stowarzyszenie Klon/Jawor. Warszawa 2008, s. 5.

zasoby. Kapitał społeczny nie jest generowany przez indywidualne działanie na własną korzyść, ale w drodze współdziałania różnych jednostek, co jest szczególnie istotne w dobie integracji i globalizacji, dla których fundamentalne znaczenie ma kooperacja. Poza tym, jak pisze Trigilia [2001], proces globalizacji może nieść ze sobą dwojakiego rodzaju skutki. Z jednej strony może ograniczać społeczności lokalne z uwagi na koszty i małą ich innowacyjność, z drugiej jednak sprzyjać obszarom wykorzystującym kapitał społeczny do przyciągnięcia firm z zewnątrz.

Czynniki wpływające na poprawę sytuacji społeczno-gospodarczej mają wpływ na poziom i jakość kapitału społecznego, ale to sprzężenie ma charakter zwrotny, a zatem poziom i jakość kapitału społecznego determinują obszary składające się na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Ważne jest więc przemyślane podejście do wzmacniania kapitału społecznego w Polsce, czy raczej jego budowania, gdyż w ciągu ostatnich 20 lat zasoby tego tak cennego czynnika rozwoju nie uległy poprawie, tym bardziej więc należy poświęcić wiele uwagi na uświadomienie jego roli w stymulowaniu rozwoju w kolejnych latach. Rekomendacje dotyczące konieczności generowania kapitału społecznego zostały zawarte wśród 10 najważniejszych wyzwań stojących przed polską gospodarką w perspektywie następnych 20 lat opisanych w raporcie przygotowanym przez Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów [Polska 2030. Wyzwania rozwojowe 2009]. Podkreśla się w nim kluczową rolę kapitału społecznego w realizowaniu także pozostałych wyzwań, wśród których wymieniono m.in. wzrost i konkurencyjność, bezpieczeństwo energetyczno-klimatyczne, gospodarkę opartą na wiedzy i rozwój kapitału intelektualnego czy sprawne państwo. Bez odpowiednio wzmocnionego kapitału społecznego osiągnięcie wskazanych wyzwań może być niemożliwe, a przynajmniej znacznie utrudnione. Poszczególne komponenty kapitału społecznego, takie jak zaufanie, współdziałanie, troska o dobro wspólne, stanowią rdzeń skutecznego i sprawnego społeczeństwa obywatelskiego.

PODSUMOWANIE

Gospodarka polska potrzebuje szybkiej i znaczącej poprawy. Właściwa ścieżka rozwoju wymaga prężnie działającego społeczeństwa, dla którego demokracja, współdziałanie, potrzeby innych będą cenną wartością. W obliczu wyczerpywania się tanich zasobów i łatwych możliwości osiągnięcia wzrostu gospodarczego rozwój społeczno-gospodarczy, a więc rozwój we wszystkich wymiarach życia wysoko rozwiniętych społeczeństw, nie będzie możliwy bez zacieśniania więzi i zaufania członków społeczeństwa. Jakkolwiek nazwać kolejny etap ewolucji, społeczeństwo obywatelskie, informacyjne, gospodarka oparta na wiedzy, każda forma wymaga współpracy, więzi, przepływu informacji i, z czego wyrasta poprzednie – zaufania. Dotychczasowe czynniki rozwoju (ziemia, kapitał rzeczowy i finansowy, kapitał ludzki) już nie wystarczają do wyjaśnienia istniejących różnic w poziomie rozwoju, dzisiaj tym czynnikiem zdaje się być kapitał społeczny. Dlatego wszystkie wysiłki należy skupić na jego pomnażaniu, a w naszej rzeczywistości gospodarczej, na jego budowaniu, gdyż deficyt kapitału społecznego w polskim społeczeństwie jest ogromny, a biorąc pod uwagę czas potrzebny na jego tworzenie i kumulowanie „nie ma chwili do stracenia”.

PIŚMIENNICTWO

- Będzik B., 2008. Bariery i możliwości generowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich w Polsce. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia* 7 (4) 2008, 27–34.
- Będzik B., 2008a. Kapitał społeczny jako ważny czynnik rozwoju obszarów wiejskich. [w:] *Rozwój zasobów kapitału ludzkiego obszarów wiejskich. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Szczeciński*, Nr 8, 40.
- Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport. J. Czapiński, T. Panek (red.). Rada Monitoringu Społecznego. Warszawa 2007, 265.
- Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport. J. Czapiński, T. Panek (red.). Rada Monitoringu Społecznego. Warszawa 2009, 272.
- Indeks Społeczeństwa Obywatelskiego w Polsce 2005. Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2006.
- Indeks Społeczeństwa Obywatelskiego 2007. Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2008.
- Kłodziński M., Dzun W., Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych. IRWiR PAN, KRO-WiOGŻ AR, Szczecin, Warszawa 2003, 17–18.
- Polska 2030. Wyzwania rozwojowe. Boni M. (red. nauk.), Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, lipiec 2009. Dostępny na stronie internetowej: <http://www.polska2030.pl/> (12.01.2010)
- Sektor nonprofit w Polsce. Wybrane wyniki badań statystycznych zrealizowanych przez GUS na formularzach SOF. GUS, Departament Badań Społecznych, Warszawa 2009.
- Swianiewicz P., Strategiczna analiza stanu spójności ekonomicznej i społecznej przeprowadzona na poziomie obszarów NUTS4 i NUTS5. Publikacja dostępna na stronie: http://www.mrr.gov.pl/rozwój_regionalny/poziom_regionalny/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/dokumenty/Documents/75a31326e6034163afc4c99b4cc11d9dSwianiewicz.pdf (15.12.2009).
- Trigilia C., Social capital and Local Development. *European Journal of Social Theory* 2001, nr 4.

THE SOCIAL CAPITAL SHORTAGE AS A HERALD OF FUTURE TROUBLES

Abstract. In the age of integration and globalization growing the meaning so-called soft factors for socio-economic development. Among them to the first plan advances the social capital. In the article indicated on lacks in basics components of the social capital in Poland, which makes difficult his building and increasing. Social capital is not generated across the individual activity on the own benefit, but in the cooperation way of different individuals for achievement commons aims. In fact of exhausting of cheap resources and easy possibilities of achieving economic growth, the socioeconomic development will not be possible without strengthen of the tie and confidence members of society. Unfortunately research showing that the quality and „structure” of the Polish society is getting weaker and without right enhance of social capital the socioeconomic development in long time will not be possible, or considerably hinder.

Key words: social capital, confidence, third sector, social economy, social economy organization, civil society index

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 01.02.2010